

EUGENIUSZ KOŚMICKI
Akademia Rolnicza w Poznaniu

WYSOKOPIENNE SADY EKSTENSYWNE – JAKO ŹRÓDŁO RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ I KULTUROWEJ¹

Sadownictwo podlegało w ciągu ostatnich pięćdziesięciu lat zasadniczym zmianom. Zamiast wysokopiennych ekstensywnych sadów dominują obecnie intensywne sady niskopiennie, z ogromną ilością zabiegów w zakresie ochrony roślin. Obecnie pozostało tylko stosunkowo niewiele wysokopiennych sadów, a ich problematyka jest zazwyczaj pomijana w wykładach na wyższych uczelniach, a także w tematyce badawczej. Tymczasem wysokopiennie ekstensywne sady posiadają ogromne znaczenie ekologiczne i historyczne dla rozwoju cywilizacji i kultury. Wskazują na to niemieccy autorzy Marcus Zehnder i Friedrich Weller w swojej książce pt.: „Ekstensywne sadownictwo wysokopiennie. Przeżywanie i utrzymanie łąk owocowych”. Głównym celem autorów książki jest przedstawienie historii rozwoju wysokopiennych sadów i ich znaczenia dla krajobrazu kulturowego i utrzymania różnorodności biologicznej w przyrodzie. Rozważania o charakterze teoretycznym wiążą się ściśle z praktycznymi wskazówkami na rzecz utrzymania i zakładania nowych wysokopiennych sadów. Autorzy koncentrują się na problemach ekologicznych, uwarunkowaniach krajobrazowych i różnorodności odmian w sadach wysokopiennych, wyborze odmian, zastosowaniu owoców i wartości zdrowotnej wytworzonych z nich produktów, a także krajobrazach ekstensywnych sadów Środkowej Europy jako potencjalnych celów podróży i rekreacji.

Książka M. Zehndera i F. Wellera składa się z następujących zasadniczych części: „Rozproszone drzewa owocowe na łąkach”; „Rola sadownictwa w ogólnym podniesieniu dobrobytu”; „Drzewa owocowe w krajobrazie”; „Zróżnicowana przestrzeń życia”; „Krajobraz, który smakuje”; „Utrzymanie przez zabiegi pielęgnacyjne”; „Tradycyjne rzemiosło”; „Urlop pod drzewami ekstensywnego sadu”. Rozważania zawarte w książce kończą rozdziały: „Podsumowanie” oraz „Informacje i pomoc”.

¹ Opracowano na podstawie książki: Markus Zehnder, Friedrich Weller, Streuobstbau. Obstwiesen erleben und erhalten. 125 Abbildungen u. Tabellen, Stuttgart (Hohenheim) 2006, ss. 160.

Ekstensywne sady wysokopienne (nazwane w języku niemieckim jako „*łąki z rozproszonymi drzewami owocowymi*”, niem. *Streuobstwiesen*) stanowiły do niedawna tradycyjną formę sadownictwa. Dopiero bowiem od niedawna zaczęły dominować niskopienne sady owocowe. Sady tradycyjne powiązane były dawniej (a także i dzisiaj) z trwałymi użytkami zielonymi. Stąd też popularna nazwa „*łąka z drzewami owocowymi*” lub „*łąka z owocami*” - (niem. *Obstwiese*) gdzie drzewa owocowe posiadały duże korony i były wyjątkowo zróżnicowane. Jeszcze w latach pięćdziesiątych XX wieku było normą podwójne wykorzystanie ówczesnych sadów, a mianowicie owoców i trawy. Nowoczesna metoda produkcji, podrożenie wartości siły roboczej, nacisk cenowy owoców z importu spowodowały szybko nieopłacalność tradycyjnej gospodarki sadowniczej. Sady wysokopienne utrzymywały się jeszcze na tych obszarach, gdzie wymienione przesłanki były mniej istotne. Jednakże współczesne wysokopienne sady owocowe pozostają nadal bardzo zagrożone w swoim istnieniu, ponieważ właściciele nie wykazują często woli ich utrzymania, są najczęściej stare i zaniedbane pod względem pielęgnacyjnym.

Tradycyjne sady odgrywały ogromną rolę w historii człowieka, także na obszarze Europy Środkowej, chociaż pierwsze sady pojawiły się w Egipcie, Indiach, czy Persji. Duży wpływ na rozwój sadownictwa mieli później Rzymianie, a w czasach panowania cesarza Karola Wielkiego istniały już „bogate” sady. Rosły w nich odmiany drzew owocowych znane zresztą do dzisiaj. Szczególnie dużą zasługę w rozpowszechnianiu sadownictwa posiadały zakony i klasztory, a później także władcy świeccy. W XVI wieku sadownictwo było już powszechnie znane na obszarze Jury Szwabskiej (Wirtembergia), a nowi obywatele i małżonkowie mieli obowiązek zasadzić od jednego do trzech drzew owocowych. Jednakże dopiero w XIX wieku sadownictwo osiągnęło pełny swój rozkwit. Jeszcze dzisiaj Badenia-Wirtembergia – pomimo zniszczenia wielu tradycyjnych sadów – do centrum wysokopiennych sadów w Niemczech (w 1990 szacowano tam 11,4 mln drzew). Jednakże na obszarze wokół Jeziora Bodeńskiego wśród 2 mln drzew owocowych zniszczono około 1,5 mln, a więc 75%. Cechą charakterystyczną tradycyjnych wysokopiennych sadów pozostaje nadal różnorodność gatunków i odmian.

Owoce i sady odegrały ogromną rolę w wierzeniach religijnych i mitologii. Odnosi się to szczególnie do jabłek i gruszek. Znaczenie krajobrazowe ekstensywnych wysokich sadów stało się widoczne dopiero w XX wieku, gdy zniszczono ich już wiele. Podkreśla się obecnie rekreacyjne i odprężające działanie sadów wysokopiennych, a także ich funkcje ekologiczne w krajobrazie.

Szczególnie godna utrzymania jest duża różnorodność odmian (pula genów na przyszłość), a także zróżnicowana przestrzeń życiową dla wielu gatunków roślin i zwierząt. Różnorodność biologiczna w sadach wysokopiennych wynika głównie z drobnoobszarowej mozaiki zróżnicowanych przestrzeni życiowych. Klasyczne „łąki z drzewami owocowymi” są kolorowymi kwiatnymi łąkami określanymi

najczęściej jako „łaka głuchego owsa”. Autorzy opracowania podają, że występuje na tych obszarach prawie 70 do 80 gatunków roślin, z tego w poszczególnych sadach od 25 do 35, a niekiedy nawet 40 gatunków jednocześnie. Jednakże nadmierne nawożenie, a także dwukrotne koszenie trawy znacznie redukuje występującą tutaj różnorodność.

Na początku XIX w. pomolog Diel wymieniał 1500 odmian jabłoni, a największa różnorodność odmian drzew owocowych występowała na przełomie XIX i XX wieku, m. in. liczne odmiany lokalne. Określenie odmian owocowych wymaga nadal dużej wiedzy i sporego doświadczenia. W wysokopiennych sadach żyje bardzo dużo stawonogów (zwłaszcza owadów). Przyjmuje się, że w przypadku braku chemicznego zwalczania szkodników w sadach jabłoniowych występuje 1000 gatunków zwierząt (roślinożercy, pasożyty, drapieżce). Istotna jest także różnorodność ptaków. W sadach wysokopiennych gnieździ się 60-70 gatunków ptaków, z tego 20% jest mniej lub bardziej zagrożonych. Bogactwo roślin i zwierząt jest dowodem istnienia szczególnego ekosystemu „łak z drzewami owocowymi”. Mniejsze szkody czyni wypasanie zwierząt domowych w sadach, szczególnie dotyczy to owiec.

Jabłka i gruszki już w Średniowieczu były traktowane jako źródło zdrowia i sił witalnych. Owoce zawierają wiele witaminy C (niektóre odmiany jabłoni mają jej szczególnie dużo), a także polifenoli. Z jabłek i gruszek produkuje się moszcz, wina owocowe, soki owocowe. Szczególnie popularny stał się w Niemczech napój jabłkowy określany jako „*Apfelschorle*”, którego zbyt w latach dziewięćdziesiątych XX wieku zwiększył się prawie pięciokrotnie. Posiada on mało cukru i mieszany jest z wodą mineralną. Wino owocowe (zwane najczęściej „*moszczem*”, niem. „*Most*”) odgrywało do niedawna ogromną rolę w pracy i w życiu rolników. Obecnie rolę tę przejęły soki owocowe, które mogą być produkowane w gospodarstwach chłopskich (w tym zakresie istnieje już wiele dobrze rozwiniętych technologii). Wytwarzanie wina i soków owocowych wymaga jednak przestrzegania odpowiednich procedur technologicznych. Owoce z wysokopiennych ekstensywnych sadów dostarczają również smacznych win musujących (których smak zbliżony jest nawet niekiedy do sławnego francuskiego szampana), a także wysokoprocentowych destylatów alkoholowych. Bardzo smaczne są również suszone owoce, gdzie szczególnie użyteczne są suszone tradycyjne odmiany jabłek typu reneta.

Obecnie obszary ekstensywnych wysokopiennych sadów stają się coraz częściej celem urlopów, gdzie ważne znaczenie posiadają zarówno wędrowki piesze lub rowerowe w bogatym krajobrazie kulturowym, ale także kulinarne odkrycia i edukacja ekologiczna. Do najbardziej znanych obszarów z wieloma wysokopiennymi „lasami owocowymi” należą: Mittlerer Albtrauf na północy Jury Szwabskiej (pomiędzy Göppingen i Balingen) i Mostviertel w Górnej i Dolnej Austrii (po-

między Linzem i Wiedniem), gdzie w Amstetten, wytwarza się duże ilości moszczu z gruszek. Do takich regionów należy też w Niemczech Rezerwat Biosfery Rhön (na pograniczu Hesji, Turyngii i Bawarii), gdzie wytwarza się szereg produktów lokalnych.

Przez wiele ciekawych sadów wysokopiennych biegnie znany „*Heski szlak wina jabłkowego i łąk owocowych*” (niem. *Hessische Apfelwein – und Obstwiesenroute*). Łączy on wiele atrakcji, przeżyć krajobrazowych i kulturalnych. W Szwajcarii znany jest natomiast Mostindien w Górnym Thurgau. Wytwarza się tam także wiele ciekawych produktów lokalnych, które obecnie cieszą się dużym zainteresowaniem w całej Szwajcarii.

Podsumowując trzeba podkreślić, że ekstensywne sady wysokopienne stanowią bogactwo biologiczne i kulturowe danego kraju, czy regionu. Odnosi się to również do Polski, gdzie intensyfikacja produkcji sadowniczej zagraża dalszemu istnieniu wielu sadom wysokopiennym. W ich utrzymaniu mogą jednak pomóc środki finansowe w ramach programów rolnośrodowiskowych Unii Europejskiej.